

ПРОБЛЕМИ УТВРЂИВАЊА ИДЕОЛОШКЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА*

Сажетак: Појам идеологије је нераздвојан од појма политичке партије. Партије теже да се кроз своје име, програм или неки други вид представљања идентификују са политичким идеологијама. Компаративна политиколошка истраживања се често баве политичким партијама као константним актером политике. Потреба за њиховом класификацијом долази из све већег броја студија које покушавају да утврде везу између актера, у овом случају политичких партија; и резултата политике – било да се ради о исходима у области јавних политика, међународних односа, економских кретања или других, мање егзактних категорија (попут добре владавине, ефикасности владе, стабилности режима и слично). У том контексту, партијска идеологија се често узима као важан фактор, те је нужно осмислити и одговарајући категоријални апарат за класификацију странака на основу идеологија. Наш рад ће најпре дефинисати појам идеологије, а затим ћемо на основу представити кратку анализу различитих квалитативних и квантитативних метода које су на располагању истраживачима, како би утврдили идеолошку припадност политичких партија. Најзад, рад ће дати и оцену погодности изнетих метода, те њихове примене – нарочито у контексту одређивања идеолошке припадности политичких актера у често недовољно дефинисаним партијским системима транзиционих земаља, као што је уосталом и случај са Србијом.

Кључне речи: политичке партије, идеологије, класификација, левица, десница, експертски скор

Увод

Политичке идеологије представљају једну од најважнијих категорија политичких наука. Уједно, идеологије су, због променљиве и неконзистентне садржине, појам који је веома тежак за дефинисање – што представља засебан проблем у модерним политичким и уопште друштвеним наукама, које све више теже егзактним, квантитативним истраживањима – по угледу на природне науке.

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Појам идеологије је нераздвојан од појма политичке партије. Партије теже да се кроз своје име, програм или неки други вид представљања идентификују са политичким идеологијама. Партије једним делом настају и окупљају се око основног идеолошког пројекта, са којим наступају пред грађанима тражећи подршку. Партијска идентификација је тако, барем делимично, плод идеолошког конфликта који постоји у једном друштву.

Модерну демократију немогуће је замислити без политичких партија. Кроз њих се одвија већина политичког живота једне земље. Политичке партије су добровољне организације политичких истомишљеника чији је циљ преузимање и вршење власти, односно утицај на њу, ради остваривања групних интереса.¹ Најопштија дефиниција, коју је изнео Сартори, каже да је партија политичка група која се може идентификовати помоћу званичног имена, која се представља на изборима и која је способна да на изборима истакне и путем избора постави кандидате на јавне функције.² Странке играју кључну улогу у артикулацији интереса, уобличавању мишљења грађана, избору носилаца јавних функција, контроли државних органа и усмеравању правца развоја друштва у целини.

Носиоци идеологије, поред партија, могу бити и покрети, групе, појединци и слично. Међутим, на партије се усредсређујемо због чињенице да свака странка има макар минимално развијен идеолошки пројекат око ког окупља присталице.³ Исто тако, покрети и групе, за разлику од партија, ретко стреме самосталном учешћу на изборима и политичком деловању на плану промене или очувања власти, што је једна од одређујућих особина партија као носилаца политичких идеологија (а када то чине, покрети и групе у највећем броју случајева прерастају у политичке партије).

Идеолошка оријентација странака обично кореспондир димензији левица – десница. Овај идеолошки расцеп симболично је произишао из распореда седења француског револуционарног конвента, у коме су десно од председавајућег седеде присталице монархије, а лево присталице буржоазije. Појмови левице и деснице су се од тада мењали кроз историју, али садржински, основна идеја се задржала: левица се и данас перципира као наклоњена социјалној хоризонталности и борби за друштвену једнакост, док се десница залаже за поштовање хијерархије и конзервативне идеје друштвеног континуитета.

У новије време, међутим, велики број партија прелази линију идеолошке поделе, или се у потпуности налази ван класичне дихотомije лево – десно, што отежава посао истраживачима материје. Циљ овог рада је да испита како се, у промењеним околностима 21. века, може утврдити идеолошка оријентација политичких партија. У ту сврху, прво ћемо се осврнути на значај утврђивања идеологије за истраживаче – политикологе, а затим ћемо дати кратак преглед дефиниција о политичкој идеологији и њиховој промени. Након тога ћемо ана-

---

¹ Зоран Стојиљковић, „Политичке фамилије у европском парламенту“, у *Политичке групације у Европи* (ур. З. Стојиљковић, Г. Пилиповић), Konrad Adenauer Stiftung, Београд, 2011, стр. 105.

² Ђовани Сартори, *Странке и страначки системи*, Политичка култура, Загреб, 2002, стр. 65-66.

³ Зоран Стојиљковић, „Политичке фамилије у европском парламенту“, у *Политичке групације у Европи* (ур. З. Стојиљковић, Г. Пилиповић), Konrad Adenauer Stiftung, Београд, 2011, стр. 114.

лизирати потенцијалне методе за утврђивање идеологије политичких странака, при чему ћемо изнети потенцијалне предности и мане практичне примене сваке од њих. Успут ћемо се осврнути и на проблеме са којима истраживачи могу да се сретну приликом испитивања идеолошких оријентација у неконсолидованим или транзиционим демократијама, при чему ћемо у обзир узети и неке примере из политичког живота Србије.

Значај одређивања идеолошке оријентације партија у политиколошким истраживањима

Компаративна истраживања се често баве политичким партијама као константним актером политике. Потреба за њиховом класификацијом долази из све већег броја студија које покушавају да утврде везу између актера, у овом случају политичких партија, и резултата политике – било да се ради о исходима у области јавних политика, међународних односа, економских кретања или других, мање егзактних категорија (попут добре владавине, ефикасности владе, стабилности владе и слично). Неретко се као независна варијабла истраживања јавља и идеолошка оријентација политичких странака. У таквим случајевима, неопходно је утврдити идеолошке позиције странака, за шта се користе идеолошке скале – биле оне просте, дихотомне, на линији левица – десница (или: левица – центар – десница) или друге једнодимензионалне скале (било на економској или друштвено-политичкој линији), а понекад и мултидимензионалне класификације начињене на основу низа фактора. Питање је додатно проблематизовано истраживањима политичких система у којима актери превазилазе постављене идеолошке оквире, односно у којима се друштвени расцепи не налазе на јасним идеолошким линијама.

Валидност резултата у квантитативним друштвеним истраживањима делом зависи и од дизајна истраживања. Питање метода се нарочито поставља у истраживањима која захтевају одређивање идеологије као варијабле. Питање је да ли се припадност левици или десници мери према декларативном залагању за политичку идеју, према партијском програму, утемељености у друштвеној стратификацији или према учинку, односно спровођењу програма?⁴ Такве драстичне разлике не представљају добру основу ни за компаративна истраживања. Проблем егзактног утврђивања идеологије нарочито расте како се повећава узорак земаља и временски период истраживања: политичке партије мењају програме и идеологије, мењају се околности и контекст, еволуирају партијски системи, па и поједини расцепи унутар једног друштва добијају мање или више на значењу. Имати предзнак нпр. либералне или конзервативне партије у другачијим епохама и политичким системима често носи потпуно различито значење. Управо у овој разноврсности и „неухватљивој“ природи идеологије, лежи и кључни разлог за симплификацију истраживања. Наиме, политиколози

⁴ Francis G. Castles, Peter Mair, “Left-Right Political Scales: Some “Expert” Judgements”, *European Journal of Political Research*, 12/1984, p. 73.

се неретко одлучују да упросте истраживање и независну идеолошку варијаблу сведу на стриктну дихотомију левица – (центар) – десница, како би добили категоријалну основу за компарацију различитих политичких односно партијских система.⁵ Свакако би било веома тешко успоставити емпиријске корелације између политичких партија из различитих земаља без смисленог разграничења односно категоризације. У другом случају, фокус истраживача је често само на одређеном типу партија, односно ефектима њиховог учешћа у извршној власти (најчешће се ради о зеленим или социјалистичким партијама, будући да је њих, због идеолошких особености, најлакше идентификовати).⁶ Овакве симплификације, иако сасвим оправдане, значајно редукују истраживачку базу, те потенцијално и ускраћују одговоре на многа питања која се тичу утицаја идеологије на политичке исходе, и тако, у крајњој линији, утичу на укупни фонд знања у политичким наукама.

Идеологија – дефиниције и поделе

Пре него што се посветимо конкретним методама за утврђивање идеолошке оријентације, изнећемо неколико запажања о самом појму идеологије. Бројне су дефиниције и схватања идеологије у друштвеним наукама. Позитивисти рецимо идеологију посматрају као облик идентификације друштвених група са њиховим легитимним интересима, које оне пласирају у политичкој арени. На том трагу, Диркем⁷ сматра да је идеологија уствари колективна свест, која чини језгро сваког друштва. Парсонсов функционализам идеологију види као скуп идејних исказа, вредности и норми, на основу којих појединци усклађују своје акције. Идеологија тако служи за унификацију очекиваних понашања кроз вредносне обрасце који су прихваћени у једном друштву.⁸

У најширем смислу, Хејвуд⁹ дефинише идеологију као скуп идеја које служе као основ политичком деловању – било то очување, модификација или урушавање постојећег система власти. Идеологија је по њему систем уверења, вредности и представа о друштву и пожељном начину уређења друштвених односа. Хејвуд у значења идеологије убраја и: системе политичких веровања, скупове политичких идеја оријентисаних на деловање, идеје владајуће класе тј. владајуће идеје неког друштва, поглед на свет настао из перцепције одређених друштвених класа или група, тј. политичке идеје које артикулишу класне или друштвене интересе, затим идеје које шире лажну свест међу експлоатисанима или потлаченима, идеје које смештају појединца у друштвени контекст и прои-

⁵ Видети: Sebastian Jaecle, *Measuring Political Party Ideologies – Combining Expert Scale and Text Based Approaches*, Paper presented at the IPSA World Conference, Santiago de Chile, July 2009, p. 2.

⁶ Francis G. Castles, Peter Mair, “Left-Right Political Scales: Some “Expert” Judgements”, *European Journal of Political Research*, 12/1984, p. 74.

⁷ На основу: Владан Станковић, „Идеологије: од социолошке анализе до политичке праксе“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2009, стр. 102.

⁸ Исто, стр. 103.

⁹ Ендру Хејвуд, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005, стр. 12-13.

зводе осећај колективне припадности, социјализацију, званично одобрен скуп идеја који се користи за давање легитимности одређеном режиму или политичком систему, свеобухватне политичке доктрине које полажу право на монопол истине, апстрактан и високо систематичан скуп политичких идеја.¹⁰ Ова садржинска разноликост нам илуструје са каквим компликованим појмом се истраживачи суочавају када се баве идеологијом.

Истраживање идеологије ипак се враћа у оквире категоризације када се нађемо на нивоу основних носилаца идеологије у модерним политичким системима – политичких партија. Партија, као што смо већ поменули, нема без минимално развијеног идеолошког покрета који би окупио чланство, присталице и гласаче. За нашу тему је дакле важније на основу којих критеријума категоризујемо политичке странке у оквире одређених идеологија. Класификација идеологија се може извести по више основа. На основу односа према кризи, рецимо, разликују се идеологије промене и статуса кво. Манхајм их дели на тоталне и партикуларне, према томе да ли се ради о званичној идеологији једног друштва (или шире, о онтолошком или холистичком филозофском систему) или тек о тежњи да се интерес једне друштвене групе представи као интерес целине друштва.¹¹ Он подели додаје и тзв. огољене партикуларне идеологије, које немају општи карактер, већ се ради о партикуларној идеологији компетитивног типа. Теоретичари попут Попера и Хане Арент везују појам идеологије искључиво за тоталитарна друштва. Они виде идеологије као затворене системе који теже монополу над истином, те стога праве разлику између идеологија и отворених система мишљења.¹²

За истраживања у политичким наукама сврсисходније су традиционалне поделе идеологија, пре свега подела спектра на левицу и десницу, која у својој суштини осликава идејни сукоб између социјалне хоризонтале и хијерархије. Након револуција 18. и 19. века и ерозије апсолутизма, конфликти друштвених група размештају се у грађанску политичку сферу, а тада се уобличавају и прве модерне идеологије и политичке партије, које настају као захтеви друштвених група за учешћем у одлучивању. По Липсету и Рокану,¹³ основни идеолошки расцепи, макар у партијским системима западних демократија, дуготрајно су замрзнути још од времена великих друштвених ломова – националних и индустријских револуција. Ти сукоби, из којих су партијске идеологије произашле, одиграли су се на четири линије поделе: центар – периферија, држава – црква, рад – капитал и село – град. Међутим, и ови конфликти и из њих настајуће идеологије, условљени су социјалним и политичким контекстом и историјским околностима друштва у којима настају и развијају се.

Ипак, неки од базичних идеолошких праваца могу се идентификовати у великом броју партијских система, пре свега на основу централних вредности

¹⁰ Исто, стр. 24-26.

¹¹ На основу: Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 116.

¹² На основу: Зоран Стојиљковић, „Политичке фамилије у европском парламенту“, у *Политичке групације у Европи* (ур. З. Стојиљковић, Г. Пилиповић), Konrad Adenauer Stiftung, Београд, 2011, стр. 115.

¹³ Видети: Seymour M. Lipset, Stein Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments*, Free Press, 1967.

и тема. Најраспрострањеније идеологије, по Хејвуду¹⁴ укључују: либерализам, конзервативизам, социјализам, национализам, анархизам, фашизам, феминизам, екологизам, религијски фундаментализам. Свака од ових мета-категорија садржи низ посебних, понекад и противречних, идеолошких праваца. Тако рецимо, у оквиру либералне традиције, можемо идентификовати: класични либерализам, економски либерализам, социјал-либерализам, неолиберализам, анархо-капитализам, либертаријанизам, ордолиберализам итд. У оквиру социјалистичке групе идеологија, због низа специфичних расцепа у оквиру ове традиције, разликујемо још ширу лепезу која обухвата: класични марксизам, комунизам, лењинизам, стаљинизам, зелену левицу, либерални социјализам, социјалдемократију, идеологију трећег пута и низ других варијација. Такође, јављају се и бројни идеолошки амалгами, попут нпр. тачеризма или реганизма, који додатно замагљују јасноћу границе између идеологија.

Ентони Даунс је још педесетих година 20. века приметио да партије теже да ублажавају поларизоване идеолошке ставове како би задобиле поверење тзв. средњег гласача. Тим процесом, странке у једнодимензионалним партијским системима су се све више програмски приближавале, напуштајући позиције на левици и десници и налазећи се у идеолошком центру. Овај процес треба разумети у контексту ублажавања унутрашњих социјалних конфликта у западним друштвима у деценијама по завршетку Другог светског рата. У том смислу, треба поменути и теорију о крају идеологија Данијела Бела.¹⁵ Поред одсуства конфликта, Бел сматра да је дошло до унификације политичких система изазваних процесом глобализације, као и до ерозије суверенитета националних држава. Он примећује да је ситуацији допринело и широко слагање међу политичким партијама, одсуство дебате о суштинским питањима, губитак привлачности радикалних идеологија у демократским друштвима и опште прихватање преовлађујућег економског модела. Фантастичан успон средње класе на западу након Другог светског рата чини идеолошки конфликт на линији рад – капитал сувишним. Таква ситуација, по Белу, доводи до исцрпљености политичких идеологија и својеврсне доминације економских питања над политиком, при чему се партије такмиче у веома уском маневарском простору, зарад добијања подршке за доношење одлука у ограниченом домену специфичних економских питања. Хејвуд међутим износи супротно мишљење.¹⁶ Он сматра да се никада није радило о крају идеологије, колико о тренутном конзензусу о неколико важних питања између кључних идеологија. И сам тај конзензус је, по Хејвуду, дубоко идеолошки. Концепт краја идеологије је поново оживео након пада Берлинског зида, нарочито са Френсисом Фукујамом који теоретише о крају историје, односно о победи либералне демократије као коначног облика организације људског друштва. Фукујамина теорија је жестоко критикована, а убрзо и оповргнута у пракси.

---

¹⁴ На основу: Ендру Хејвуд, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.

¹⁵ На основу: Ендру Хејвуд, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005, стр. 335.

¹⁶ Исто.

Деидеологизација и професионализација партија, приближавање програмских позиција, пораст изборне апстиненције и флукуације гласача¹⁷ и друге појаве на нивоу политичких и партијских система, свакако су допринеле ставу о крају идеологија. На ширем, друштвеном плану, декомпоновање традиционалних класа и класних односа, уплив нових, постмодерних вредности и експанзија бројних друштвених покрета, удари глобалних криза, а на европском континенту и процес интеграције, мењају значење многих идеологија, али и класичних вредности на којима су оне засноване (попут схватања правде или једнакости). То међутим не значи да ће идеологија нестати. Управо супротно, долази до сталне еволуције. Постмодерна превазиђеност идеолошких мета-наратива, али и константна ревалоризација колективних идентитета и вредности, доводи до ерозије традиционалних, али исто тако и до појаве нових идеологија: попут екологизма, феминизма, али и бројних протестних, анти-системских, фундаменталистичких и других партикуларних идеолошких покрета. У складу са овим ломовима, и идеолошки сукоби се мењају, али чињеница је да, упркос расправи о униформности или пак испразности идеологија, оне остају важно обележје политичких партија. Идеологија, без обзира на оспоравања, јесте у сталној употреби у политичком говору: она помаже партијама да граде и одрже идентитет, да артикулишу своју платформу, да се позиционирају на политичком тржишту и у крајњој линији, да придобију бираче.¹⁸

Методe утврђивања идеолошке оријентације

Сада ћемо анализирати методе за утврђивање идеологије. Даћемо преглед најважнијих индикатора на основу којих се партије могу класификовати, изложићемо предности и мане сваког појединачног приступа, а даћемо и суд о њиховој практичној примењивости. Уз то, изнећемо и конкретне примере, који неће имати компаративну сврху, већ ће бити навођени како би илустровали проблеме који се могу јавити приликом примене одређеног приступа. Такође, користићемо и примере из политичког живота Србије, који могу илустровати проблеме са којима се истраживачи суочавају приликом покушаја идеолошке класификације странака у земљама нових, неконсолидованих демократија.

Назив партије

Назив политичке партије је свакако најједноставнији индикатор за одређење идеологије. Сартори, као што смо видели, сматра име једном од кључних одредница за идентификацију партије.¹⁹ И заиста, име се неретко

17 Видети: Klaus von Beyme, *Transformacija političkih stranaka*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2002.

18 Јован Комшић, Драгомир Пантић, Зоран Славујевић, *Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији*, Институт друштвених наука, Београд, 2003, стр. 129.

¹⁹ Ђовани Сартори, *Странке и страначки системи*, Политичка култура, Загреб, 2002, стр. 65-66.

слаже са идеологијом коју нека странка заговара. Међутим, из бројних разлога, овај приступ је веома непоуздан, посебно у компаративним истраживањима. Идентичан назив партије понекад носи потпуно различита значења у неколико земаља (упоредимо само Либерално демократску партију у Русији, Јапану, Србији и Великој Британији). Партија може да носи историјско име, а да је у међувремену значајно изменила своју идеологију. У том смислу, назив партије је можда заостао из пређашњих социјалних расцепа, који су данас превазиђени (у Србији су такви примери Демократске странке и Демократске странке Србије, које су име добиле на самом зачетку вишестраначја, када се основни друштвени конфликт налазио на линији између ауторитарно наклоњених представника старог режима и демократских снага – отуда и имена ових странака). Затим, име често и није идеолошко, односно не садржи информацију о политичкој идеологији (у српском политичком систему, такве су Српска напредна странка, Нова Србија, Нова странка и слично). Неидеолошки атрибути у називу, попут „народна“ странка, често носе различита идеолошка значења. Коначно, чињеница је да у екстремно фрагментираним партијским системима више политичких партија заузима слично име (такав је нарочито пример бројних социјалдемократских странака које су се у последње две деценије јављале на политичкој сцени Србије).

Свакако да (само)одређење путем назива има одређене предности, али узимање у обзир само овог критеријума може да има значајне (негативне) последице по исходе и кредибилитет истраживања. Назив партије може да послужи у комбинацији са другим факторима, или у компарацији која се тиче неких других особина партијског система или политичке идеологије, али не и као одређујући фактор приликом класификације варијабле која утиче на исходе политика. У том случају, назив странке није довољан да би се егзактно одредила њена идеологија.

Историјско порекло и друштвена укорененост

Наредни, квалитативни метод, класификује партије на основу њихове укотвљености у историјске и актуелне друштвене расцепа. Социјално порекло партије, односно мобилизација интереса у историјском контексту, базирају се на теорији Липсета и Рокана,²⁰ који су политичке партије посматрали као институционализоване расцепа, а актуелне привржености бирача тек као последицу замрзнутих историјских расцепа насталих из великих прекретница, односно револуција. Две су врсте таквих револуција на западу: националне (из којих настаје културни расцеп на линији центар – периферија и расцеп око привилегија на линији држава – црква); и индустријске (из којих настаје расцеп рад – капитал и расцеп на линији примарна – секундарна производња, тј. село – град). Замрзавање ових идеолошких алтернатива се у политичким системима западних демократија дефинитивно догодило шездесетих година 20. века, када су Липсет и Рокан и објавили своју теорију. Они сматрају да је у том тренутку

---

²⁰ Seymour M. Lipset, Stein Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments*, Free Press, 1967.

већина актуелних и у партијама институционализованих расцепа било старије од бирачког тела, те су се расцепи тако трајно укотвили у партијске системе анализираних држава. Клаус Фон Бајме такође сматра да су се идеологије странака развиле из сукоба, али он не инсистира на замрзавању партијских система, већ управо на промени партија. Фон Бајме своју диференцијацију изводи из десет историјских сукоба:²¹ либерала против припадника старог режима, конзервативаца против револуционарних либерала, радничких странака против грађанског система, аграрних странака против индустријског система, регионалних странака против централизма, хришћанских странака против лаицизма, комуниста против социјалдемократа, фашиста против демократије, десничарских популиста против државе благостања и коначно еколошких покрета против друштва раста. Из ових сукоба диференцирале су се појединачне идеологије.

При стриктној примени Липсетове и Роканове теорије морамо узети у обзир да је она објављена пре готово пола века, те да су у међувремену политички системи претрпели велике промене – дошло је до експанзије нових друштвених покрета, уплива нових вредности, али и процеса попут дерегулације, глобализације, европске интеграције, распада Источног блока и завршетка Хладног рата. Теорија донекле има примену, али дефинитивно не може да објасни целокупан идеолошки спектар. То је нарочито тачно када покушамо да је применимо на земље источне Европе, од којих су многе прошле кроз значајно различит друштвени развој, те су и основни расцепи другачији. Уколико су у неким од њих постојале јасне линије социјалног расцепа пре Другог светског рата, оне су избрисане после неколико деценија под ауторитарним режимима, а транзициони период је донео нове расцепе, што аутоматски отежава компарацију између партијских система истока и запада Европе, односно нових и старих демократија. Тек са поновном успоставом страначког плурализма долази до стварања предуслова за развој нових политичких партија и њихово идеолошко позиционирање у постојећој конфигурацији расцепа. Фон Бајме је покушао да идентификује расцепе у посткомунистичким земљама, те је навео осам линија поделе: рад – капитал, стари режим – трансформацијски режим, централизам – децентрализам, материјализам – постматеријализам, центар – периферија, западњаци – националисти, световно – верско, град – село.²²

Ђерђ Маркуш²³ идентификује три кључна расцепа у постсоцијалистичким друштвима:

1. комунисти – антикомунисти (режимски – антирежимски)
2. популистички традиционализам – грађански оксидентализам
3. комодификација – декомодификација (у односу према тржишту).

²¹ Klaus von Beyme, *Transformacija političkih stranaka*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2002, str. 58-59.

²² Исто, стр. 84.

²³ Gyorgy Markus, „Party System and Cleavage Translation in Hungary“, in: *Working Papers of Political Science*, No. 3, Institute for Political Sciences of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1996, pp. 7-18.

Да би објаснили нешто компликованију ситуацију у постсоцијалистичкој Србији, домаћи аутори Славујевић, Комшић и Пантић²⁴ су накнадно редефинисали листу расцепа, дефинишући четири линије подела:

1. социоекономски расцеп
2. историјско – етнички
3. културно – вредносни (традиционалисти – модернисти – постмодернисти)
4. идеолошко – политички (левица – центар – десница).

Приликом примене овог метода одређивања идеолошке припадности, треба применити квалитативну анализу и у обзир узети низ фактора који могу да утичу на позиционирање појединаних партија, али и на расцпе унутар партијског система у целини. Видимо да, посебно у транзиционим демократијама, и у теорији постоји неслагање око самих линија расцепа, који се разликују у зависности од испитиваних случајева. Такође, морамо се запитати колики је потенцијал политичких партија у постсоцијалистичким демократијама да ове расцпе трансформишу, односно институционализују унутар партијског система? Односно, колико су партијске идеологије утемељене на идентификованим социјалним расцепима, а колико на другим основама?

Што се Србије тиче, јасну класификацију по овом питању отежавају бројни фактори:²⁵ остаци социјализације левике, непрофилсан социјални идентитет многих странака, хаотичне осе подела, нејасна класна укореееност подршке за већину идеологија или партија на политичкој сцени.

Припадност наднационалним партијским федерацијама

Чланство у наднационалним савезима политичких партија значајан је индикатор идеолошке припадности. Ове фамилије се, бар на европском континенту, групишу на основу програмских и идеолошких принципа, а највидљивије су у Европском парламенту.²⁶ Европске странке и настају са првим директним изборима за Европски парламент, 1979. године. Међутим, управо због својеврсне усредсређености наднационалних групација на Европску унију, јављају се одређени проблеми при употреби искључиво овог метода, нарочито код партија из земаља које нису чланице ЕУ. Такве странке су често тек придружени чланови или посматрачи, стога и многе од њих по потреби мењају групацију. Слично је међутим и са партијама из држава чланица. Тако се јавља питање идеолошке конзистентности сваке од партијских федерација, али и њиховог међусобног преклапања. Рецимо, зелене партије можемо наћи и у групацији Зелени – Европски слободни савез, као и у групацији Европска уједињена левица – Нордијска зелена левица. Конзервативне партије налазе се и у Европској народној партији, али и у Групи европских конзервативаца и ре-

---

²⁴ Видети: Јован Комшић, Драгомир Пантић, Зоран Славујевић, *Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији*, Институт друштвених наука, Београд, 2003.

²⁵ Исто, стр. 158-163.

²⁶ Постоје и у другим међународним телима, пре свега у Парламентарној скупштини Савета Европе, али она није директно изабрано тело као Европски парламент.

формиста – јер, иако деле сличан идеолошки поглед на свет, ове групе су подељене по питањима са европске агенде, пре свега по питању централизације одлучивања унутар ЕУ. Ова линија поделе не значи нам много када говоримо о традиционалним расцепима у националним партијским системима. Такође, мењање чланства у групацијама, посебно када се ради о малим партијама, понекад је више интересно него идеолошки мотивисано. На све ово, додајмо да постоји и одређени број политичких партија које немају развијену ову врсту међународне сарадње, те је њих немогуће идеолошки одредити путем наднационалног удруживања. Додатна мана је што је овај метод употребљив само за партије са европског континента, због развијене традиције наднационалног груписања у Европи. И поред тога, можемо рећи да је ово значајан индикатор за одређивање идеолошке оријентације, управо због чињенице да се странке сличне оријентације удружују и тако међусобно легитимишу као припадници исте идеолошке фамилије.

Анкете

Што се тиче квантитативних приступа, три врсте анкета могу бити примењене у процесу одређивања идеологије политичких партија. Размотрићемо их укратко.

Истраживање јавног мњења је један од основних статистичких метода на основу ког можемо сазнати каква је перцепција партија међу грађанима. Међутим, питање је да ли перцепција бирача прецизно одређује идеологију неке партије. Питање је на основу чега се бирачи опредељују, да ли дају одговоре о лидерима, странкама, програмима, и може ли се уопште та перцепција прелити у валидну идеолошку одредницу? Потенцијални проблем у политиколошким истраживањима чине капацитети за вршење оваквог истраживања, посебно када се ради о компаративном истраживању, тј. када би требало анкету извести у више земаља. Такође, увек се поставља питање да ли анкетирани грађани имају довољно знања да би судили о идеолошкој оријентацији. Решење за овај проблем налази се у тзв. експертским скоровима.

Експертски скор представља анкету међу стручњацима за одређену област, у овом случају, ради се о ослањању на мишљење оних који су у позицији да дају информисане судове о идеолошкој локацији партија. Ово решење предложили су *Castles* и *Mair*,²⁷ који су приликом утврђивања идеолошких позиција у западним демократијама анкетирали 115 експерата из области политичких наука, те на основу њихових одговора сачинили индекс партија. Суштински, од анкетираних се захтева да партијама додељују одређену оцену (у зависности од дизајна истраживања), а крајњи резултат – обично средња вредност – представља експертски скор партија класификованих на понуђеној идеолошкој оси. Ово решење се у већем броју истраживања показало као веома практично, због релативно лаке примене и конзистентних и прихватљивих

²⁷ Видети: Francis G. Castles, Peter Mair, "Left-Right Political Scales: Some "Expert" Judgements", *European Journal of Political Research*, 12/1984, p. 73.

резултата.²⁸ У обзир треба узети важност израде релевантног и репрезентативног узорка експерата, како би се избегло питање њихове арбитрарности, недовољне стручности или мотива који нису академски.

Конечно, анкете самих политичких актера, чланова странака, чланова парламента и других функционера такође могу послужити, али на ово решење нисмо често наилазили у литератури. Вероватно је проблем у доступности низа функционера више партија (или у више држава). Такође, поставља се питање мотива приликом самоидентификације. Додатно, у транзиционим, фрагментираним политичким системима, могу да се јаве неконзистентни резултати, где би функционери једне партије идентификовали сопствену странку на различитим идеолошким позицијама. Овај метод може додатно да буде коригован извођењем дубинских интервјуа са лидерима политичких партија, али и овде се за истраживаче поставља питање доступности, тј. изводљивости таквог приступа.

Партијски програм као индикатор идеологије

Програм је један од кључних одређујућих елемената политичке партије. Он представља конкретизацију и прилагођавање идеологије околностима и приликама у којима партија делује. Програми су различити у својој функцији и намени: то може бити самодефиниција партије, изношење практичних мера, постављање просторних и временских оквира, истицање циљева итд. Већина програма садржи две компоненте. Индикативна даје приказ постојећег поретка, односно погледа на свет одређене идеологије, док нормативна износи модел пожељне будућности (визију). Индикативна и нормативна компонента уједно је инхерентна свакој идеологији.²⁹

Док је идеологија декларативна, филозофска категорија, програм је писани документ у коме се идеологија постаје „опипљива“. У крајњој линији, идентитет политичке партије пред бирачима се огледа у њеном програму. Неке партије чак теже да се у програмским документима експлицитно идеолошки идентификују. Код других, идеолошка оријентација није јасно наведена, па се морамо посветити анализи докумената као квалитативној методи: ово укључује анализу програма, акционих докумената, изборних манифеста и слично.³⁰

Велики допринос овом приступу дала је Група за истраживање манифеста (Manifesto Research Group). Они истичу четири предности проучавања изборних програма:³¹ програми су скуп кључних партијских ставова, поседују

²⁸ На основу: Sebastian Jaeckle, *Measuring Political Party Ideologies – Combining Expert Scale and Text Based Approaches*, Paper presented at the IPSA World Conference, Santiago de Chile, July 2009, pp. 3-4.

²⁹ Ендру Хејвуд, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005, стр. 5-21.

³⁰ Зоран Стојиљковић, „Политичке фамилије у европском парламенту“, у *Политичке групације у Европи* (ур. З. Стојиљковић, Г. Пилиповић), Konrad Adenauer Stiftung, Београд, 2011, стр. 122.

³¹ Видети: Manifesto Research Group, Comparative Manifestos Project, <https://manifestoproject.wzb.eu/>, приступљено 20. 07. 2015.

ауторитет јер их најчешће усвајају партијске конвенције, поседују репрезентативност јер су резултат договора партије као целине и обично се објављују пре сваких избора, што омогућава њихово лакше проучавање.

Приликом анализе програма, у обзир треба узети неколико проблема. Програми често знају бити непрецизни и пуни тзв. „општих места“. Посебно је у Србији чест случај еклектицизма, односно спајања наизглед неспојивих идеолошких ставова у програм једне странке, како би привукли што више бирача (тзв. *catch-all* партије). За такво понашање постоји објашњење у теорији средњег мандата, чије присталице сматрају да партије у трци за тзв. средњим гласачем приближавају своје програмске ставове до тачке када се више не може увидети суштинска разлика међу програмима. До овога доводи персонализација политика, лидерски карактер политичких партија, маркетингизација политике, али и необавештен бирач који се за политичку партију не одлучује на основу програма, већ на основу других подстицаја. Бројне партије се не придржавају својих програма и често нереалних предизборних обећања. Ипак, иако су странке свесне да не могу да остваре ове програме, задржавају их из манипулативних разлога. Најзад, сведоци смо низа политичких партија које су, јавно или не, промениле свој програмски правац у зависности од околности. Оваква неконзистентност и непоштовање самопрокламованих програмских и политичких начела практично долази са сваким изборним циклусом. У истраживању таквих партија и партијских система помаже операционализација идеолошке линије поделе на одређени сегмент – нпр. социоекономски или неки други фокус, који идеолошки јасно може да се одреди, а довољно је релевантан да представља линију поделе у друштву, а такође је користан за истраживање уколико се може утврдити. На тај начин практично мапирамо подручја политике која су релевантна за одређивање релевантне идеолошке позиције. Ипак, због већ поменуте програмске и идеолошке непринципијелности српских партија, овај метод има временски ограничену примену, која је обично орочена на један изборни циклус тј. један мандат парламента.

Анализа понашања политичких странака

Последњи приступ у утврђивању идеолошке оријентације називамо скупним именом „анализа понашања“. У суштини ради се о бихејвиористичкој анализи разних фактора, од конкретних политика, донетих и поднетих закона, историје гласања у законодавним телима, историје стварања предизборних и постизборних коалиција. Анализа појединачних фактора зависи у крајњој линији од дизајна истраживања и могућности истраживача.

Поменимо посебно проблем коалиционих влада, у комбинацији са претходним приступом – анализом програма. Коалирање може значајно да ограничи капацитете неке странке да спроведе своје идеолошке замисли операционализоване у програму или изборном манифесту, те да тако објективно услови компромис којим би се деловање партије идеолошки „искривило“. Због тога треба у обзир узети и анализу коалиционих споразума као суплемент анализи програма, посебно ако се партија налазила у владавинским коалицијама у ко-

јима је била у прилици да остварује свој (и коалициони) програм. На примеру Србије, видимо да се партије на политичком тржишту понашају потпуно неоптерећено идеологијом – коалиције се стварају и растварају на основу личних односа и сукоба, интересног удруживања, изборне математике и коначно, на основу клијентелистичких односа. Свему томе, осим постојања низа партија које заузимају исту позицију, сведочи и дуга историја настанка политичких партија без целовите идеологије, насталих на основу личних сукоба лидера или неслагања око партикуларних политичких питања. Стога овај приступ можда није могуће доследно применити у одређеном броју политичких система. Као могуће решење за овај метод намеће се већ поменуто мапирање одређеног броја релевантних политика у оквиру којих би се могла утврдити јасна идеолошка фрагментација, па онда у оквиру тих димензија стационирање појединачне партије на основу неког од аспеката политичког понашања – било то коалирање, подршка одређеним законима и слично.

Закључак

Као што смо видели, кључни проблем при утврђивању идеолошке оријентације политичких партија налази се пре свега у непостојању универзалног, провереног и поузданог метода који је могуће применити на више случајева, што би нарочито било значајно у компаративним истраживањима. Тај проблем произилази пре свега из природе предмета – садржине и схватања политичких идеологија, али и политичких партија као динамичних актера, који идеологији приступају инструментално, а самим тим је прилагођавају или мењају у складу са околностима, потребама и интересима.

Упркос томе, истраживачима је на располагању разноврстан категоријални апарат при одређивању идеолошке позиције неке странке. Анализирали смо неколико најраспрострањенијих приступа: утврђивање идеологије према називу партије, које се, иако често индикативно, показало као веома непоуздано. Затим, на основу анализе друштвених расцепа и њихове институционализације у партијама, што може дати одређене резултате у државама чији партијски систем и друштвени живот одликују јасне линије расцепа. Чланство у наднационалним партијским фамилијама смо оценили као фактор који значајно може да помогне одређивању идеолошке позиције, будући да легитимизује партију као припадника одређене идеологије на континенталном нивоу. Експертски скор, као релативно нов метод, дао је добре резултате. Истраживања јавног мњења и интервјуи са политичким актерима могу да имају одређен значај, али се поставља питање изводљивости ових приступа у компаративним истраживањима. Коначно, наилазимо и на анализу програма и изборних манифеста као веома прихваћен метод. Анализа понашања странака, са друге стране, због значајно различитих околности у којима партије делују у различитим епохама и политичким системима, али и због значајно различитих подстицаја који могу да мотивишу то деловање, оцењена је као непоуздано решење.

Наша крајња оцена је да је, за утврђивање идеолошке позиције, најпоузданије користити комбинацију неколико приступа. Пре свега, ради се о комбинацији три фактора: резултата експертског скорa, који би, на креираној скали био одређен тако уопштено да може да покрије идеолошке позиције за што више могуће компаративних случајева. Потенцијалну арбитрарност овог приступа ублажили би комбинацијом са фактором припадности паневропским страначким федерацијама, док би, у крајњој линији, корекцију која се тиче ублажавања националног контекста, потенцијалних арбитрарности испитаних експерата, али и могућег одсуства надстраначке афилијације, обавили укључивањем квалитативне анализе страначког програма или изборног манифеста. На тај начин, комбиновали смо квалитативни и квантитативни метод, али и судове неутралних експерата како са самоидентификацијом партије кроз програм, тако и са међународном легитимизацијом коју је одређена партија добила кроз наднационално савезништво. Тачан однос ових фактора, наравно, зависио би од конкретног истраживања – од предмета и циља истраживачког подухвата, од величине узорка партија и земаља, од потреба истраживача, као и од материјалних и других капацитета који су на располагању. Овакво одређење у обзир узима и националне и политичке специфичности, а нарочито је применљиво на земље попут Србије, у којима осе идеолошких подела још увек нису нашле своје утемељење у друштву, па ни у политичким партијама – па је самим тим и партијска сцена идеолошки веома конфузна и непрофилисана. Суд спољних експерата, међународни фактор и програмски фактор стога дају оптималну комбинацију приступа којима се са великом сигурношћу може утврдити идеолошка позиција. До каквих ће то исхода довести, наравно, зависи од самог дизајна истраживања које узима политичке партије и њихову идеологију као независну, експланаторну варијаблу.

Литература:

1. von Beyme, Klaus, *Transformacija političkih stranaka*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2002.
2. Jaeckle, Sebastian, *Measuring Political Party Ideologies – Combining Expert Scale and Text Based Approaches*, Paper presented at the IPSA World Conference, Santiago de Chile, July 2009.
3. Komšić, Jovan, Pantić, Dragomir, Slavujević, Zoran, *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisanja u Srbiji*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2003.
4. Lipset, Seymour M., Rokkan, Stein, *Party Systems and Voter Alignments*, Free Press, 1967.
5. Manifesto Research Group, Comparative Manifestos Project, <https://manifestoproject.wzb.eu/>, pristupljeno 20. 07. 2015.
6. Markus, Gyorgy, „Party System and Cleavage Translation in Hungary“, in: *Working Papers of Political Science*, No. 3, Institute for Political Sciences of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1996.
7. Sartori, Đovani, *Stranke i stranački sustavi*, Politička kultura, Zagreb, 2002.

8. Simeunović, Dragan, *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd, 2009.
9. Stanković, Vladan, „Ideologije: od sociološke analize do političke prakse“, *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, Beograd, 1/2009.
10. Stojiljković, Zoran, „Političke familije u evropskom parlamentu“, u *Političke grupacije u Evropi* (ur. Z. Stojiljković, G. Pilipović), Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, 2011.
11. Hejvud, Endru, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005.
12. Castles, Francis G., Mair, Peter, “Left-Right Political Scales: Some “Expert” Judgements”, *European Journal of Political Research*, 12/1984.

DETERMINING THE IDEOLOGY OF POLITICAL PARTIES – METHODS AND PROBLEMS

Summary: The concept of political ideology is inseparably related to the concept of political party. Parties tend to identify themselves with certain ideologies, either through their name, program or some other mean of recognition. Comparative political science in particular is often occupied with researching different aspects of political parties, as a permanent actor in modern political systems. A growing need for accurate classification of parties is therefore related to the increasing number of studies determining the connection between political actors (in most cases, political parties) and different outcomes of policies (whether it is the case with the results of certain public policies, international relations, economic outcomes; or other, less precise categories, such as good governance, government efficiency, regime stability etc.). In that sense, the party ideology is often taken as an important explanatory variable in a number of researches, so it is necessary to devise the corresponding categorial apparatus for ideological classification of political parties. This paper will firstly define the concept of political ideology, and then present the short analysis of different qualitative and quantitative methods for determining the parties' ideological orientation. Finally, the paper will evaluate the applicability of the presented methods, especially when comes to determining the ideological orientation in young transitional democracies with unstable party systems, as is the case with Serbia.

Key words: political parties, ideology, classification, the left, the right, expert score